

Modenai corvinakiállítás „a holló jegyében”. A Biblioteca Estenseben 2002 novembere és 2003 februárja között rendezett „mostra”, mustra az első önálló corvinakiállítás volt, amelyet valaha olasz földön szerveztek. A kiállítás hangzatos főcímét – „Nel segno del corvo”, „A holló jegyében” – a következő alcím egészítette ki: „libri e miniature della biblioteca di Mattia Corvino”, azaz „könyvek és miniaturák Corvin Máttyás könyvtárából”. Könyv itt természetesen – középkori szóhasználat szerint – kódexet, kézzel írott könyvet jelent. „A holló jegyében” három hónapon át 67 olasz és külföldi corvinkódexet tekinthettek meg a látogatók, sőt a corvinák mellett gyönyörködhetek Borso d’Este híres, gazdagon illuminált kétkötetes Bibliájában, amely a modenai gyűjtemény méltán kiemelkedő darabja.

A kiállítás létrejöttében nagy szerepet játszott az olasz–magyar kulturális kapcsolatoknak az utóbbi években jól érzékelhető fellendülése. A közös Európa égisze alatt a két ország között a tudományos és művészeti együttműködés régi hagyományai elevenedtek fel, de kialakultak új formák is, új hagyományok is születtek. Közös kutatási programok kezdődtek, korábban megszűnt folyóiratok szerveződtek újra, és újak indultak, számos együttes európai projektre és programra került sor. A modenai corvinakiállítás fontos eseménye volt az olaszországi magyar év rendezvénysorozatának, megnyitóját megtisztelte a magyar nagykövét és számos magasrangú olasz kultúrpolitikus, mind állami, mind tartományi szinten. A reprezentatív kiállítási katalógusba köszöntő sorokat írt az olasz és a magyar kultuszminiszter, az OSzK főigazgatója és az olasz kulturális örökség főigazgatója, Francesco Sicilia, akit az olasz–magyar közös könyvtárügy terén kifejtett tevékenységéért a magyar állam 2002 során magas kitüntetésben részesített.

A megélenkülő olasz–magyar kultúrkapcsolatok jelentős fejezetét alkotják a 2000. évben első ízben Budapesten, azóta pedig kétévenként, Rómában, majd Nápolyban szervezett olasz–magyar könyvtárostalálkozók. Különösen az első volt az, amelyik döntően befolyásolta a magyar corvinakutatások- és kiállítások ügyét. Ekkor mutatta be ugyanis Angela Dillon-Bussi azokat a corvinának tekinthető, ma a firenzei Laurenzianában őrzött kódexeket, amelyek Máttyás megrendelésére készültek ugyan, de a nagy király váratlanul bekövetkezett halála miatt már nem jutottak el Budára, hanem készen vagy félig készen a Mediciek tulajdonába kerültek. A levéltári kutatások eredményeképp frissen azonosított közel félszáz corvinából mutathattunk be aztán 19 darabot 2002 nyarán, az OSzK fennállásának 200. évfordulója tiszteletére rendezett, „Uralkodók és corvinák” c. jubileumi kiállításunkon. Még egy hatékony előadás hangzott el a budapesti konferencián. Ernesto Milano, a Biblioteca Estense igazgatója foglalta össze a modenai corvinák sorsát, különös tekintettel a Modenából Budapestre elszármazott két darabra. Előadása, talán éppen azért, mert feltűnően került a két corvina 20. századi vándorlásának politikai motívumait, továbbgondolásra készítette Mikó Árpád művészettörténészt abban az irányban, hogy a műtárgyak miként válhattak és válhatnak bármikor politikai játszmák sakkfiguráivá. Kiállítási katalógusunkban olvasható Mikó Árpád izgalmas elemzése – többek közt – arról, hogyan nyújtott segítő kezét Mussolini a trianoni sokkból lassan magához térő Magyarországnak a két corvina átadásával. A történeti igazságszolgáltatás jegyében az Országos Széchényi Könyvtár figyelemreméltó gesztust tett a Biblioteca Estense felé: mindkét modenai eredetű corvinájáról digitális úton készült, borbé kötött facsimilét ajándékozott a gyűjteménynek.

Maga Modena, pontosabban a Biblioteca Estense egykor 17, ma 15 corvinájával a legnagyobb corvinalélelőhely Olaszországban, megelőzve Firenzét és a Vatikáni Könyvtárat. Korábbi feltételezések tévesen Ippolito d’Este személyéhez, az Esztergomban, majd Egerben működő „kis prímasához” kötötték a ferrarai–modenai corvinák eredetét, ma azonban ez a nézet nagy biztonsággal elvethető. A Modenában őrzött corvinák zömét a 16. század második felében Velencében vásárolták az akkor még Ferrarából uralkodó d’Este-hercegek számára. Az ötven, esetleg száz corvina Velencéig vezető útja azonban ma már nem követhető nyomon. A d’Esték 1598-ban Ferrarából

Modenába kényszerültek, mert városukat bekebelezte a Pápai Állam. Nem világos, hogy a corvinák megvásárlása a költözés előtt vagy után történt-e, mint ahogy az sem, hogy pontosan hány darabot sikerült megszerezniük, és hány veszett el a költözés során. Két corvina egyéb úton jutott az Estei hercegekhez. Sajnos minden könyv, amelyik bekerült a hercegi család magángyűjteményébe, egyforma, vörös, zöld vagy barna aranynyomásos modern bőrkötést kapott, egy kivételével így jártak a corvinák is. A hercegi gyűjtemény 1880-ig a Palazzo Ducaleben székelt, akkor került mai épületébe a városi múzeummal és levéltárral együtt, s itt nyilvános, sőt egyetemi könyvtárként működik.

A Biblioteca Estense Universitaria az egyik legjelentősebb, leggazdagabb olasz kézirat-, ősnymotatvány-, metszet- és térképgyűjtemény. Rendszeresen szervez kiállításokat saját anyagából, és ad otthont külföldi gyűjtemények olasz vonatkozásban is érdeklődésre számító bemutatóinak. Annak ellenére teszi ezt, hogy egyetlen kiállítóterme reprezentatívnak korántsem nevezhető, viszont galériájáról történelmi hangulatot árasztanak a d'Este-gyűjtemény ott tárolt kötetei. A kiállítások katalógusai az Ernesto Milano szerkesztette „Il giardino delle Esperidi”, a „Hesperidák kertje” című, impozáns sorozatban kerülnek közlésre.

Ilyen előzmények után rendezték meg „A holló jegyében” c. nemzetközi covinakiállítást, amelynek katalógusa már a 18. kötet lett a „Hesperidák kertjében”. A kiállítás címe azt engedné sejtetni, hogy a rendezők nem pusztán utalnak a Mátyás címerében szereplő fekete madárra, hanem a mögötte húzódó humanista tartalmat állítják koncepciójuk középpontjába. Tudvalevő ugyanis, hogy humanisták leleménye volt a Corvinus-név, a holló és a gyűrű is abból a célból, hogy Mátyás illegitim származását elfedjék, és humanisták ajánlották magát a könyvtárat is legitimációs tényezőként a sokáig megkoronázatlan, törvényes utóddal nem rendelkező király figyelmébe. A mi kiállításunknak ez volt a kiindulópontja. A modenaiak is humanista corvinákat szándékoztak összegyűjteni, mégpedig úgy, hogy a teljes olaszországi anyag mellé a lehető legtöbb külföldi darabot kölcsönkérjük. Noha mintegy 80 darabra számítottak, ennél valamivel kevesebb, 67 corvina gyűlt össze olasz, magyar, német, osztrák és lengyel könyvtárak anyagából. Bár a szóba jöhető anyag ennél mind számszerűen, mind jelentőségében nagyobb, több nem fért volna el a rendelkezésre álló térben. Nem is a tartalmilag ide kívánczó darabokat hiányoljuk, hiszen számos oka lehet annak, miért nem adnak kölcsön műtárgyakat, és minden kiállítás kompromisszumok eredménye. Inkább a megszerzett anyag elrendezésével kapcsolatban van hiányérzetünk. A rendezők ugyanis a legegyszerűbb megoldást választották: a corvinákat lelőhelyük szerint csoportosították. Így szépen sorban egymás mellé került a 15 modenai corvina, utánuk 17 magyar következett, először az OSzK 13 darabja, aztán az EK-ből három, végül az Akadémiáról egy. A magyar anyag után négy bécsi corvina jött, amelyeket a németek: három müncheni, két erlangeni és egy göttingeni követett, a külföldiek sorát Naldus zárta Torunból. Az olasz lelőhelyek sorrendje: Parma 1, Roma 1, Velence 4, Volterra 1, Verona 3, Milano 2, Firenze 11, Nápoly 1, a Vatikán pedig két corvinával képviseltette magát. Persze a két egyházi szerzőnyvet, a budapesti Gradualét és a nápolyi Coralét kivéve (ez utóbbi először szerepel corvinaként Beatrixnek szóló ajánlása okán) így is humanista könyveket láttunk, a humanisták által felfedezett antik szerzőket, kedvelt egyházatyáikat, állandó olvasmányukat, a Bibliát, végül kortárs humanista szerzők különféle műveit a kor divatos, jellegzetes műfajaiban. És a könyvek, miniatúrák és kötések így is gyönyörűek voltak... Elképzelhető lett volna azonban egy olyasféle tartalmi csoportosítás, mint amelyet mi hoztunk létre 1990-ben, Mátyás király halálának 500. évfordulójára rendezett „Bibliotheca Corviniana 1490–1990” c. kiállításunkon, amelyen 131 hazai és külföldi corvina tükrében azt akartuk megmutatni, milyen az a korszerű művelődésszerny, amelynek egy reneszánsz uralkodó könyvtárának meg kell felelnie. Az Osztrák Nemzeti Könyvtár ugyanezt a tartalmi elvet érvényesítette „Matthias Corvinus und die Bildung der Renaissance” c. 1994-es, saját corvináiból rendezett kiállításán, mert ez az elv ab ovo benne van az anyagban, csak ki kell fejteni belőle. A modenai anyagban is benne volt, hiszen pl. Borso

d'Este kétkötetes Bibliáját nem pusztán vendégszereplőként lehetett volna bemutatni, hanem hozzákapcsolva a Mátyás számára készült, ugyancsak az uralkodói reprezentációt szolgáló három kötetes firenzei Bibliát, amely ezúttal mindhárom kötetével, a jól ismert, befejezett Psalteriummal és a két alig ismert befejezetlennel együtt jelen volt, és ott volt Modenában a híres erlangeni Biblia is, amelynek díszes bőrkötésén supralibrosként Mátyás arcképe látható. Szinte automatikusan kitapintható a kiállított anyagban pl. a görög történetírók latinra fordított csoportja, római történetírók, római költők és római drámaírók együttese, keleti és nyugati egyházatyák stb., stb., ezeket mind össze lehetett volna hozni vizuálisan is érzékelhető kiállítási egységekké. Vagy lehetett volna bibliofil szempontú kiállítást csinálni, olyat, mint a mi 1996-os, millecentenáriumi címélekiállításunk volt, amelyen önálló címéleagyüttesként mutattuk be Mátyás király nálunk őrzött 35, frott és nyomtatott könyvét, ám akkor talán a corvináknak mai őrzőhelyeikre vezető útját kellett volna megjeleníteni, hiszen a látogató esetleg elmerenghet azon, miért van pl. három Livius Veronában. És lehetett volna művészettörténeti, könyvfestészeti koncepcióra építeni. Nem ötleteket akarok adni post festam, csak az elszalasztott lehetőséget sajnálom azt hangsúlyozva, hogy még ebben az aránylag egyszerű elrendezésben is csodálatosan hatottak Mátyás könyvei, és így is alkalom nyílt néhány ritkán látható, nehezen hozzáférhető darab megtekintésére, hogy csak a római Biblioteca Casanatense híres, rajzos növénytani corvinájára utaljak. És megint láthattunk corvinákat az új firenzei leletből. Összefoglalva azt mondhatjuk az első olaszországi corvinakiállításon nem annyira a főcímben rejlő humanista gondolat jelent meg, inkább csak az alcímben jelzett valósult meg: szép könyveket és szép miniaturákat láttunk Mátyás könyvtárából.

Szóljunk néhány szót a katalógusról. Nem is annyira magáról a katalógusról, mint a kiállítás és a katalógus viszonyáról, először általánosan, aztán in concreto.

Az utóbbi évtizedekben világszerte elharapózott kiállításmánia – „mostrománia”, ahogy e jelenséget Szilágyi János György már 1990-ben nevezte a *Holmi* hasábjain – kitenyészette saját reprezentatív, olykor monstrozus katalógusműfaját. A katalógus kényszere alól nehéz kitérni, és tényleg, a kiállítás efémer, a katalógus viszont megmarad. (Ad absurdum víve a dolgot egyesek azt állítják, nem is kiállításokat kéne csinálni, hanem csak katalógusokat.) Kérdés az, megáll-e önmagában, katalógus nélkül a kiállítás. Márpedig – véleményem szerint – meg kell állnia. Sőt, a jó kiállítás feliratok nélkül is megáll. A kiállítás ugyanis nem monográfia, nem tudományos értekezés, és nem is az értekezés illusztrációs anyaga, hanem elsősorban vizuális ügy, látvány, amelynek saját, öntörvényű rendszere van. Létrehozására egészen más eszközöket kell igénybe venni, mint tanulmányíráskor. Önálló jelentéssel bíró terek, formák, síkok, színek, fények, anyagok – ezek tartoznak a kiállítási arzenálba, s hozzájuk ma már elengedhetetlen feltétel audiovizuális, interaktív tényezők jelenléte. S mi kerüljön a katalógusba? Mindaz, ami ezekkel az eszközökkel nem mondható el? Új eredmények közzététele? Az eddigi ismeretek összefoglalása? A katalógus illusztrálja a kiállítást, vagy a kiállítás a katalógust? Egyáltalán, mikor rendezünk kiállítást? Évfordulóra? Egy lezáruló korszak ismertetésére? Vagy csak akkor, ha különleges, új mondanivalónk van régi vagy új kérdésekhez? Állítsunk-e ki könyveket, amelyek tartalmi értékei, belső szépségei „nem jönnek át” a tárlókon? Vagy csak gazdagon illusztrált, szépen kötött könyvekre szorítkozunk, melyek esztétikai értékei magukért beszélnek? Természetesen nincsenek általánosan érvényes, egyedül üdvözítő receptek a felmerülő kérdésekre, én is csak azért teszem fel őket, mert gyakorló kiállításrendezőként és katalógusszerkesztőként többször szembesültem már velük. Tudom, hogy a lehetőségek széles skálájából lehet megoldásokat választani mind a kiállítás, mind a katalógus adekvát megvalósításához. Milleniumi kiállításunkon pl. Nagylucsei Orbán Psalteriumához fűződő kodikológiai felfedezésünket tettük közzé, és új leletet, új tudományos eredményeket közvetítettünk tavalyi corvinakiállításunkon is, ill. mindkét kiállításunk katalógusában. Kérdéses, elég-e egy kiállításához az újdonság ereje önmagában – nyilván kell hozzá egy zseniális látványtervező is,

meg egy olyan katalógus, mely továbbgondolásra tud serkenteni. De nem az a célom, hogy saját kiállításainkat dicsérjem, Modenáról beszélünk, jelesen a modenai katalógusról.

Az első, ami szembetűnik rajta, az természetesen a címlap, amelyen az egyik modenai corvina fekete hollókkal sűrűn ellátott lapszélkerete veszi körül a Thuróczi-krónikából átemelt Mátýás-ábrázolást. Ez a hibrid grafikai rögtönzés több szempontból is kifogásolható. Eleve a legegyszerűbb művészi megoldás, ha a kiállított tárgyak valamelyikét reprodukáljuk a pr-anyagon, ahelyett, hogy önálló grafikai alkotássá sűríténénk kiállításunk koncepcióját. Legyen szabad ebben az összefüggésben megint saját példánkra, Schmal Károly figyelemfelkeltő, egyesek szerint sokkoló hatású grafikáira utalnom. De a Thuróczi-krónika Mátýás-portréjának felhasználása ellen sok minden szól. A Thuróczi-krónika nem szerepelt a kiállításon. A Thuróczi-krónika nyomtatvány. A Thuróczi-krónika szövege nem humanista. A Thuróczi-krónika stílusa gótikus. Mindezek ellenére – modenai kollégáink közlése szerint – a kiadónak (Il Bulino edizioni d'arte) annyira megtetszett saját ötlete, hogy nemcsak a katalóguson, de a meghívón és a plakáton is élt vele. Ettől eltekintve csak szuperlatívuszokban lehet a katalógusról nyilatkozni mind nyomdai kivitelezését, tipográfiai elrendezését, fekete-fehér és színes technikáját, mind tartalmát illetően. A szerkesztőknek sikerült megtalálni a helyes arányt az összefoglaló jellegű és az új eredményeket is közlő tanulmányok között. Különösen azok a témák tarthatnak számot nagyobb érdeklődésre, amelyek a nemzetközi kutatásban is új szempontokat tudtak felvetni és eredményeik most a corvinaanyagon kerültek kipróbálásra. Elsősorban az epigrafikai, az emblématicai és a levéltári vizsgálódásokra alapozó három olasz publikációra gondolok ebben az összefüggésben. Nyilvánvaló, hogy közülük – akárcsak Dillon Bussi esetében láttuk –, csak a levéltári anyag alapos feldolgozása hozhat olyan új tényeket napvilágra, amelyek módosíthatják eddigi ismereteinket a corvinakutatások terén. Mindazonáltal sajnálatos, hogy a külföldi kutatás előtt a magyarországi corvinakutatás utolsó 15–20 évének eredményei nem ismertek, még az idegen nyelven hozzáférhető munkák sem. Viszont azt is meg kell állapítanunk, hogy az olaszok mind a könyvfestészet, mind a humanizmus- és reneszánsz kutatások terén úgyszólván verhetetlenek. A katalógusban közölt tanulmányok és műtárgyleírások sorrendje némiképp eltér a nálunk megszokotttól, vagyis attól, hogy előbb jönnek a tanulmányok, aztán a leírások. Itt elsőként az általános igényű feldolgozások olvashatók Mátýásról, a királyról, a Corvina-könyvtár létrejöttéről, ill. továbbéléséről, majd a modenai levéltári forrásokról magyar és olasz kutatók tollából. Ezután – lazán követve a kiállítás elrendezését – az olasz anyagra vonatkozó, olasz szerzőktől származó tanulmányok következnek és a modenai, majd a többi olasz könyvtár corvináinak a műtárgyleírásai. Új egységként a magyar corvinákkal (újkori történetükkel, budai művészeti és kötetzeti vonatkozásaikkal) foglalkozó munkák szerepelnek magyar szerzőktől, végül a magyar és a többi európai gyűjteményből kölcsönzött anyag tárgyleírásai zárják a kötetet. Mind az egyes tanulmányok, mind a leírások gazdag bibliográfiai szerelékkel kaptak. Kár, hogy a fordítók nem tudták megtenni az utolsó símításokat és néhány idegen (magyar és német) név elírása benne maradt a szövegben. A két szerkesztőt, Paola di Pietro Lombardit és Milena Riccit, kik egyúttal a kiállítás kurátorai is voltak, feltétlen elismerés illeti úttörő munkájukért.

Végezetül utalnék arra a gondolatra, amely a katalógus egyik beköszöntőjében olvasható. Eszerint a modenai kiállítás és a mi „Uralkodók és corvinák” c. kiállításunk ikertestvérek. Valóban azok? Bizonyos fokig igen, amennyiben mindkettő humanista szempontokból indult ki, és az olasz és a magyar fél kölcsönösen nagy számú műtárgyat bocsátott a másik rendelkezésére. A koncepciót, a látványtervet és a kivitelezést tekintve azonban elég nagy köztük a különbség. Én inkább úgy módosítanám a fenti mondást, hogy ha a kiállítások ikertestvérek is, semmiképpen sem egyetjű ikrek.